

ЁШ АВЛОДНИ ВАТАНГА МУҲАББАТ РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРЛАРИНИНГ ЎРНИ

Аъзамжон Абдухалилов
ЎзДСМИ

Аннотация: Театр - маънавий кўзгуси, чинакам тарбия ўчоғи бўлиб, унинг моҳиятида инсон тарбияси маънавий оламини бойитиш, маданиятини юксалтиришга бўлган муҳим вазифа ётади. Бундай сахна асарларида эса миллат тақдири, инсон ҳаёти, юрт қайғуси ва шодлиги ўз аксини топмоғи лозим. Дунёга хайрат билан боқиб турган бола онги оппоқ қоғоз мисоли бўлиб, қолби ҳам шунга баробар беғубордир. Бу маънода тарбия масаласи, пухта ўйланган, эҳтиёткорлик ва чуқур ақлий ёндошувни талаб этувчи жараёндир. Болаларни ёшини аниқ инобатга олмасдан асар ёзиш ёки танлаш ярамайди ва бунда томошабин ёш кесимини аниқ ажратиш олиш энг муҳим компонент ҳисобланади. Қўғирчоқ театри ва умуман театр санъати ёш авлодимиз тарбиясида алоҳида тарбиявий, ғоявий, эстетик функцияларга эга. Мақолада қўғирчоқ театри ва Ўзбекистонда бу соҳага кўрсатилаётган эътибор ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: театр, қўғирчоқ театр, театр санъати, томошабин, маънавий тарбия, болалар руҳияти

THE ROLE OF KOGIRCHOK THEATERS IN EDUCATING THE YOUNG GENERATION IN THE SPIRIT OF LOVE FOR THE HOMELAND

Azamjon Abdukhalilov
UzSIAC

Abstract: Theater is a mirror of spirituality, a true center of education, and in its essence lies the important task of enriching the spiritual world of human education and raising its culture. Such stage works should reflect the fate of the nation, human life, the sorrow and joy of the country. The mind of a child looking at the world with amazement is an example of a blank sheet of paper, and the body is equally innocent. In this sense, the issue of education is a process that requires a well-thought-out, careful and deep intellectual approach. It is not appropriate to write or select a work without clearly taking into account the age of children, and in this case, a clear distinction between the age group of the audience is the most important component. Puppet theater and theatrical art in general have special educational, ideological, and

aesthetic functions in the upbringing of our younger generation. The article discusses puppet theater and the attention paid to this area in Uzbekistan.

Keywords: theater, puppet theater, theatrical art, audience, spiritual education, children's spirituality

Бугунги кун ёшлари - эртанги мамлакатнинг эгаларидир. Бу тушунча, жамиятга бундай баҳо бериш, мамлакатимизда давлат сиёсатининг бош мазмунига айланган. Шиддат билан ўтаётган ҳаётимиз, турли зиддият ва таҳликалар билан тўлиб бормоқда. Кун сайин тез ривожланиб бораётган техника даврининг болалари ҳам ўзига яраша жуда талабчан ва зукко. Эндиликда бу ёшларни бирон бир масалада лол қолдириш, хайратга солиш ўта мураккаблик касб этмоқда. Кичик томошабин дунёқараши бутунлай ўзгача. Улар орасида чўпчакларга ишонадиган, баковул бўрию, ясовул тулкилардан кўрқадиган болалар деярли қолмади. Уларга бирор нарса ҳақида гапирсангиз “нега?” деган саволга жиддий ва ишонарли жавоб бериш учун доимо тайёр туришингиз керак. Шунинг учун ҳам уларга берилаётган таълим ва тарбия энг муҳим масала бўлиб қолмоқда. Аксарият ёшларимиз интернет, телефон, смартфон ва компьютерлар каби гаджетларга “боғланиб” қолмоқдалар. Бу ўринда, улар эътиборини тарбиявий аҳамиятга эга, қайсики, интернет, унинг салбий таъсиридан, хуружларидан ҳимоя этувчи воситалар устида бош қотириш долзарб масаладир. Эндиликда ёшларимиз, улар қалбида миллий мафкура, миллий маданият, маънавиятни сингдириш орқали, оммавий маданият хуружларига қарши иммунитетни шакллантириш зарурати кўринмоқда. Бу масалада адабиёт, санъат ва маданиятнинг ўрни ва аҳамияти, “кучи”ни чуқур англаган ҳолда, ўринли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, бу кучнинг, қудратнинг чегараси бениҳоя экани сир эмас. Хусусан театр, бу маънода инсонларга кузгу бўлиб, жамиятни маънавий юксалишида энг самарали воситалардан биридир.

Театр - маънавият кўзгуси, чинакам тарбия ўчоғи бўлиб, унинг моҳиятида инсон тарбияси маънавий оламини бойитиш, маданиятини юксалтиришга бўлган муҳим вазифа ётади. Бундай сахна асарларида эса миллат тақдири, инсон ҳаёти, юрт қайғуси ва шодлиғи ўз аксини топмоғи лозим. “Театр - ибратхонадир” деган эди Махмудхўжа Бехбудий. Дарҳақиқат, театрнинг бош мақсади ҳам спектакль давомида томошабинга маънавий озуқа бериб, уни фикр қилишга, хулоса чиқаришга ундамоғи лозим. Хусусан, ушбу вазифа кўғирчоқ театрини ҳам четлаб ўтмай балки, унинг бош меъзони ҳам шундан иборатдир. Гарчан кўғирчоқ театрлари тарихидан маълумки, унинг сахна асарлари катталар учун томошалар намоиш этиб келган бўлсада, аммо бугун жамият ўртасида улар фаолиятини болалар учун деган тушунча кенгрок тарқалган. Шу

жихатдан ҳам қўғирчоқ театри инсон маънавиятини шакллантириш, тарбиялашда бош бўғин бўлиб хизмат қилади десак арзийди. Таниқли олим Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Мухсин Қодиров қўғирчоқ театри санъатга улкан баҳо бериб, шундай изоҳлайди: “Осиё қўғирчоқ театри бу шунчаки эрмак эмас, балки бир қитъа халқларининг фалсафаси, тасвирий санъати ва албатта тиллари билан чамбарчас боғлиқ бўлган муҳим тарихий бадиий ҳодисадир¹”.

Дунёга хайрат билан боқиб турган бола онги оппоқ қоғоз мисоли бўлиб, қолби ҳам шунга баробар беғубордир. Бу маънода тарбия масаласи, пухта ўйланган, эҳтиёткорлик ва чуқур ақлий ёндошувни талаб этувчи жараёндир.

Психологларнинг такидлашича инсон айнан 3 ёшга тўлгунга қадар атроф олами танишга, 3-7 ёшга киргунча эса уни англашга интилар экан. Хаётининг қолган даврида шу олинган маълумотлар кейингилари билан қиёсий таҳлил орқали қабул қилинади ёки рад этилиши фанда исботланди. Гарчан бу таълимот ўзбек миллатига азалдан урф-одатга айланиб улгурган бўлсада, афсуски йиллар силсиласида биров унутилиб бораётгандек. Хазрати Мир Алишер Навоий, Бобур, Абу Али Ибн Сино, Имом Бухорий, Ал-Фарғоний, Ат-Термизий, Аз-Замахшарий ваҳоказо яна юзлаб буюк боболаримизнинг болалик даври сўзимиз исботи бўла олади.

Айнан бир қарашда оддий туйилган бу 3-7 ёшга тўлгунга қадар бўлган жараёни муҳимлиги, ота-она ва атрофдагилар зиммасига уларни қандай шахс бўлиб улғайишларидек масалани юклайди. Гап биргина шахс устида эмас балки, шу шахслардан ташкил топадиган жамиятни, мамлакатнинг эртаси, тақдирини хал этувчи куч ҳақида эканлигига унитмаслик лозим. Шу жихатдан баркамол авлод тарбияси мураккаб жараён бўлиш билан бирга, биз катталарнинг ҳар биримизга улар тарбиясида шунчалар улкан масъулиятни юклайди.

Санъатшунос олим Ҳамидилла Икромов миллий қўғирчоқ театрлари хусусида тўхталиб, жумладан навбатдаги фикрни айтади. “- Ўзбек халқи “қўғирчоқ ўйин” санъатининг барча турлари билан қадим замонлардан таниш. Бу санъат асрлар давомида халқ оммасининг дунёқараши ва интилиши, майли ва дидини ифода этган. Унинг манфаатларини ҳимоя этган. Авлоддан-авлодга ўтиб янги тажриба, янги анъаналар ҳисобига ривожланиб келган.”² Бу қутлуғ анъана бугунги кунда ҳам давом этиб келмоқда. Хусусан, 2020 йил 26 май куни Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ПФ-6000-сон “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чоратадбирлари тўғрисидаги” Фармони имзоланди. Унга кўра узоқ йиллар маданият

¹ М.Қодиров. Театр санъати ўтмишдан лавҳалар. Тошкент. Фан нашриёти 1993. 163 бет.

² Икромов Ҳ. Давр ва театр. Қўғирчоқ театрининг илк қадамлари. 1979.

ва санъат вакилларига ижодий чеклов ва тўсиқ бўлиб келаётган қатор масалалар ўз ечимини топди. Хусусан, ўзининг бой тарихи, ўзбек миллий кўғирчоқ театри мактабининг шаклланиши ва ривожига беқиёс ҳиссасини инобатга олиб, Республика кўғирчоқ театрига Ўзбек Миллий кўғирчоқ театри мақоми берилди. Бу эса ўз навбатида соҳада фаолият олиб бораётган ижодий коллектив учун эътироф бўлиб баҳоланди. Шунинг баробарида, бу даргохдан ижод қилиб ўтганлар руҳига чуқур ҳурмат бўлиб акс этди. Яна Фармонга кўра, хануз кўғирчоқ театрига эга бўлмаган Навоий, Наманган, Сирдарё ва Тошкент вилоятлари ҳудудида 2021 йилнинг ўзида яна 4та давлат кўғирчоқ театрларининг қурилиши ва замонавий моддий техник баъза билан таминлаш кўзда тутилган. Шунингдек, 2021-2023 йиллар кесимида фаолият олиб бораётган ўнта давлат кўғирчоқ театрларини капитал таъмирлаш ва реконструкция қилиш, моддий таҳник таминотини халқаро профессионал даражада қайта кўриб чиқиш, янгилаш вазифалари юклатилди. Кўринадикки, соҳа вакиллари шу куни чинакам касбий байрам шукуҳини туйдилар. Зеро, мамлакатимизда ёшлар тарбияси Давлат сиёсати даражасида кўтарилган. Фармон эса ушбу йўлда яна бир ишончли қадам бўлди. Эндиликда Республикаimizдаги давлат кўғирчоқ театрларининг сони ўн тўрттани ташкил этадиган бўлди.

Биламизки, санъат турлари орасида энг қадимий, ҳамма театрларнинг бешиги саналган кўғирчоқ театри, ўзининг бой анъаналарига, тарихига эга бўлган бетакрор санъат турларидан биридир. Унинг илдизи халқимизнинг фольклори, урф-одати, удумлари ва миллий анъаналари билан боғлиқ ҳолда, асрлар давомида уларни бойитиб, сайқал бериб ривожлантириб келмоқда. Унинг сахнасида болалар руҳиятига мос ва тасаввурида ёрқин ўрин эгаллайдиган, беғубор орзулар томон етаклайдиган сеҳрли эртаклар, қувноқ саргузаштлардан иборат воқеа ва ходисалар макон топган. Бу спектакллар айнан болалар истакларига мос турли саргузашт ва дидактик асарлар мажмуи бўлиб, асарларни мазмунан ва тарбиявий жиҳатдан рангба-ранг мавзуларни қамраб олгани билан аҳамиятли ҳамда шу мақсад ва вазифалар доирасида шаклланган. Ўзбекистон халқ артисти, давримизнинг етук режиссёрларидан бўлган Баходир Йўлдошев табири билан айтганда; “Театр томошабинни тарбияламайди - тарбияли томошабингина ўзи театрға боради. Театрға томошабин спектакл кўргани эмас, қаҳрамонларға ҳамдард бўлгани келади...”

Мамлакатимиз ҳудудида олиб борилган археологик тадқиқотларда Ўзбекистон ҳудудидаги қадимий қалъаларда, шахристонларда ҳар хил сопол ўйинчоқлар, ғаройиб ҳайвончалар, турли кўринишдаги хуштаклар, кўғирчоқлар топилгани маълум. Бундай топилмалар мамлакатимизда санъатнинг кўплаб турлари жуда қадимдан мавжудлиги ва ривожланганини кўрсатувчи ноёб

далиллар ҳисобланади. Шу жумладан, қўғирчоқ театри бундан мустасно эмас, у ҳам узоқ замонларда шаклланган санъатимизнинг ҳам энг қадимий санъат турларидан бирдир. Қўғирчоқ театри санъати ўзининг жозибадорлиги, таъсирчанлиги ва соддалиги билан халқ орасида эътибор топган. Халқ тилида “қўғирчоқ ўйин” деб юритилувчи қўғирчоқ театрининг қўлда кийиб ўйнатиладиган, ип билан бошқариладиган ва соя тушириладиган турлари қадимдан мавжуд бўлган. Булар “Чодир жамол” ва “Чодир ҳаёл” деб аталган. Қўғирчоқбозлар гуруҳи Ўрта Осиёнинг чанг тўзон йўлларида на иссиқ, на совуқ демай, гоҳ араваларда, гоҳ пиёда қишлоқма қишлоқ кезиб, карвонсаройларда, гавжум бозорларда, майдонларда томошалар кўрсатиб юрганларини устоз Мухсин Қодиров ва Сарвиноз Қодироваларнинг “Қўғирчоқ театри тарихи” китоби манбалари орқали билишимиз мумкин.

Ватанимиз Мустақиллик эришганидан буён мамлакатимизда фаолият юритаётган қўғирчоқ театрлари ёш авлодни ғоявий, маънавий ва эстетик тарбиясига ўз хиссасини қўшиш йўлида тинмай хизмат қилиб келмоқда. Мутахассисларга маълумки, қўғирчоқ театри учун репертуар танлаш, мавзу ва ғояни ифода этишда услубни белгилаш энг мураккаб жараён ҳисобланади. Биз биламиз-ки, бу театрга ташриф буюрадиган томошабинлар турли ёшдаги болалардан иборат. Болаларни ёшини аниқ инобатга олмасдан асар ёзиш ёки танлаш ярамайди ва бунда томошабин ёш кесимини аниқ ажратиш олиш энг муҳим компонент ҳисобланади. Бу мазмунда ёш томошабинларни уч тоифага ажратиш керак деб ҳисоблаймиз. Бунда биринчи тоифа, яъни 3-5 ёшли томошабинлар учун ёзиладиган пьесанинг воқеаси оддий сўзлар, аниқ ҳаракатларда ифодаланиб, спектакль - ўйин тариқасида ёритилган бўлиши талаб қилинади. Қўғирчоқ персонажлар, образларнинг талқини хатти-ҳаракатларга шунга асосланган бўлиб, қўғирчоқ, бутафор ва декорациялар ҳам ранг баранг, жозибадор бир қарашда жажжи томошабинни маҳлиё қилиши зарур. Шунингдек, кувноқ ўйинларга, куй-қўшиқлар ва мусикий шовқин безаклари мос равишда танланмоғи керак. Асосий мавзу - болалар ҳаётидан турли хайвон образлари орқали лавҳалар, табиат гўзаликлари, унда яшовчи қуш ва хайвонларнинг яшаш тарзидан сўзламоғи лозим. Шунинг баробарида, инсонларнинг табиатга муносабати, боланинг оилада ота-она бағрида улғайиши каби воқеаларни ёритилса айти муддао бўлади. Ёш томошабин бу жараёни кўради, персонажлар ҳаракатини кузатади ва ўзича таҳлил қилади, тарбиявий тушунчалар пайдо бўлади. Натижада уларда ҳаётни билиш, англаш, яхшиликка интилиш ва саҳнадаги персонажлар билан муносабатга киришиш иштиёқи пайдо бўлади. Бу эса болаларни ҳар томонлама - ақлий, жисмонан, ахлоқий, руҳий ва маънавий жиҳатдан шаклланиши ёрдамчи восита бўлиб хизмат қилади. Бундай жараён ёш томошабинларнинг эстетик туйғулари ўсиб,

улғайиб, камол топишига ижобий таъсир кўрсатади. Бунга мисол қилиб, М.Ашурованинг “Алла”, “Яхши фазиладинг, зебу-зийнати”, Орловнинг “Олтин жўжа”, Н. Гернетнинг “Ғозча”, Э.Хушвақтовнинг “Она меҳри” пьесаларини келтириш мумкин.

Аслида жажжи томошабин учун ижод маҳсули яратиш ҳамма вақтларда ҳам ўзига яраша маҳорат талаб этган. Унутмаслик лозимки, биз катталар эътиборимизда арзимасдек туюлган масала вақти келиб миллат тақдирини хал этувчи куч сифатида намоён бўлиши мумкин. Шу жиҳатдан кичик ёшдаги томошабин учун асар ёзиш драматургдан, уни сахналаштиришда режиссёрдан ўта жиддий зийрак бўлиш талаб этади. Драматургия ва режиссура қонуниятларини билиш билан чекланиш ўринли эмас албатта. Қўғирчоқ театри спектакллари санъатнинг бир неча турларини синтезлашуви натижасида дунёга келади. Жумладан; мусиқа, рақс, пантомима, рассомлик, хайкалтарошлик в.х.к. Шунинг учун драматург ва режиссёр қўғирчоқ театри сахнасига асар ёзар ва сахналаштирар экан, санъат барча турларидан хабардор бўлиши лозим бўлади. Бу ўринда йиллар мобайнида чархланган тажрибага театрнинг ушбу тури талаб ва тенденцияларини ўзлаштириш имконини беради.

Ўзбек қўғирчоқ театри санъатида шу жиҳатларни касбий жамлаган шахслардан бири Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси, профессор Марям Ашуровадир. У драматург, режиссёр ва айна пайтда педагог сифатида Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтида ёшларга касб сирларидан сабоқ бериб келмоқда.

М.Ашурова бугунга қадар қўғирчоқ театрлари учун ўнлаб асарларни ёзди ва Республика давлат қўғирчоқ театрларида сахналаштирди. Биз юқорида таъкидлаган ўзига хос талаблар унинг таълим ва ишлаб чиқаришда узвийлигида ўзлаштирган тажрибалари сабаб шаклланди. Унинг маҳорати пьесаларини ёзиш жараёнида томошабин аудиториясини кўра олишидадир. Зеро, муаллиф ўз асарлари томошабинини ёшлар кесимида тақсимлай олди. Ва албатта улар психологияси, идрок қила олиши, тасаввур ва фантазияси чегарасини кўра билди. Ана шундай асарлари, пьесалари жамланган “Меҳрдан яралган олам” номли қўғирчоқ театрлари учун пьесалар тўплами 2018 йил соҳа вакиллари ва кенг жамоатчиликка китоб шаклида тақдим этилди. Унга кўра пьесалар мактабгача тарбия муассасаси тарбияланувчилари, бошланғич ва ўрта синф ўқувчилари ва ўспирин ёшдаги томошабинлар учун уч қисмга ажратилди. Муаллиф асарларини тоифаларга ажратишни қуйидагича изоҳлайди: “Маълум сахна асарига олинган мавзу, воқеалар тизими, қарама-қаршиликлар ва уларнинг ечими, персонажларнинг қандай инсон эканлиги, улар характерининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ. Бу хусусиятлар асарнинг берилган шарт-шароитида, босқичма-босқич, ҳар хил жараёнларда, турлича кечади. Чунки,

томошабинларнинг ёшига қараб, уларнинг қабул қилиш имкониятлари билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун кўғирчоқ театри репертуарини шакллантиришда томошабинларнинг ёшига қараб уч тоифага бўлиб, пьеса ёзилади”³

2016 йилда муаллифнинг Фарғона давлат кўғирчоқ театрида сахналаштирилган “Алла” номли пьесаси энг кичик ёшдаги томошабин учун аталган бўлиб, ижодидаги муваффақиятли асарлардан бири сифатида ўрин топди. Пьеса бир ўқишда тушунарли, воқеалар китобхон кўз ўгида аниқ, равшан ва осон гавадаланади. ҳам Камоланинг радиодан “алла” эшитаётгани билан бошланади.

Жажжи қизалоқ Камолани радио орқали алла кўшиғини эшитиб қолиши билан бошланадиган спектакл, унинг болаларча шўхлиги, қайсарлиги ва инжиқликларни кўрсатиш баробарида, биз катталарга ҳам танбех беради. Алладаги меҳр навосини излаб, безътибор ота-она бағридан осонлик билан чиқиб кетган қизалоқ, ҳамроҳи Олапар лақабли кучук билан турли саргузаштларга учрайди. Йўл-йўлакай ҳар хил хайвонларга, ўрдак ва ўрдакчалар, қурбақа ва қурбақачалар, балиқ, капалак, ва қушлар билан учрашади. Учрашув сахналари турли деталлар иштирокида ўта маҳорат билан ўйинлар асосида кўрсатилади. Илк воқеадаги қизчанинг алла кўшиғини қидириб бувисиникига йўл олиши, унинг меҳрга, эътиборга зорлигини кўрсатиш орқали муаллиф ижтимоий муаммони кўтаради. Яъни жамиятда ёш оилаларнинг алла кўшиғини билмаслиги, унутгани, миллий қадриятимизга эътиборсизликларини, фолклоримизнинг ажралмас қисми “алла”, унинг мазмуни, моҳияти, замирида ўзлимиз турганлигини уқтиришга интилади. Спектаклда муаллиф томонидан ҳар бир сахналар ва деталларга аниқлик киритиб кетилганлигини гувоҳи бўласиз. Спектакл сўнгида қизчанинг уйига бувиси келади ва “алла” айтиб уни ухлатади. “Алла” кўшиғини актриса Феруза Холмирова шу қадар маҳорат билан ижро қилганки, ҳар бир томошабин юрагининг тубига “Алла”нинг қудратини ҳис этди. Айнан шу жиҳат спектаклнинг кульминацион нуқтасини белгилаб берган дейиш мумкин. Спектакл кичик томошабинга қувноқ саргузашт руҳини ҳис эттириш билан бирга уларнинг ота-оналарини ҳам мулоҳаза қилишга чорлайди. Спектакл ғояси бўлмиш “Алла - тириклик кўшиғидир” иборасини қалбнинг тубига кириб боришига сабабчи бўлган.

Иккинчи тоифа томошабинлари мактаб ўқувчилари, 6-9 ёшлилар учун ёзилдиган асарлар бўлиб, оила, мактаб, ўқиш, меҳнат, дўстлик, меҳрибонлик ғоялари йўғрилган қувноқ саргузашт, сеҳр-жоду, фантастик мавжудодлар иштирокидаги пьесалардир. Ҳар хил мавзуларни шу каби услублар ёрдамида талқин этилиши бу ёшдаги томошабинда бадий тафаккур, садоқат, тўғри

³ Ашурова М. Меҳрдан яралган олам. Т.: 2018.

сўзлик, топқирлик, ирода, аҳиллик, меҳр-мурувват, дўстлик каби инсоний фазилатларни тарбиялайди. Жумладан; М.Ашурованинг “Ўз уйингни ўзинг қадирла”, “Ало...ерликлар, биз сиз билан!”, “Сеҳрланган шахзода”, В.Павловскийнинг “Нўхот бола”, Ё.Тўйчиевнинг “Орзунинг ушалиши”, Е. Сперанский “Ғаройиб пойга” пьесаларини мисол қилса бўлади. Чунки, бу спектакллар асосан ҳаракатга қурилган бўлиб сўзлар ўринли ва мақсадли фойдаланилган. Шу ўринда, театрнинг бу тури айнан шу хусусияти яъни кам сўз, кўп ҳаракат талаб этиши билан катта драматик театрлардан фарқланади. Санъатшунослик фанлари доктори, профессор С.Қодирова “ - Қўғирчоқ татри учун ёзилган пьеса кичик ҳажмда бўлганлиги учун эмас, балки воқеаларнинг ҳаракатга асосланганлиги, аниқ ғоя ва мақсад бўлганлиги ҳамда сўзамонликдан йироқлиги билан ажралиб туриши лозим. Зеро, қўғирчоқ катта монолог ва насихатомуз сўзларни ифода этиши қийин.”⁴- деб изоҳлайди.

2004 йилда Ўзбек Миллий қўғирчоқ театри (аввалги номи Республика қўғирчоқ театри)да сахналаштирган “Оби ҳаёт” ёхуд “Сеҳрланган шахзода” номли спектакли сахналаштирилди. Ушбу спектакл Бухоро, Самарқанд Хоразм вилоятлари қўғирчоқ театрларида ҳам сахналаштирилган. Пьеса воқеалари ўрмонда деярли экспозицион бир маконда бўлиб ўтади. Бироқ, ўрмон ҳам ўз навбатида жонли эканини томшабин композицион қурилгани, режиссёрлик топилмалари натижасида осон қабул илғаб олади. Дарахтлар, ўсимликлар ва хатто кудук жонланади ва ҳаракатланади. Гўё жамики мавжудотлар жодуланган ва бу муҳит ёш томошабинни сеҳрли оламга олиб киради. Сахнада муҳит яратишда декорация, бутафор ва деталлар рассом томонидан ишонарли ўзига хос талқин этилган. Ўрмон париси жонли планда, унинг либосидаги штрихлар, элементларни профессионал топилма дейиш мумкин. Театрнинг маҳоратли актрисаси Венера Юсупова томонидан яратилган бу образнинг либоси ҳам ўрмоннинг гўзал табиатига уйғун равишда воқеликка ишонч туғдирган. Актриса қўшиқ айтиб рақс тушганда, аслида инсоннинг ўзи ҳам табиатнинг бир бўлаги бўлиб гавдаланишига беихтиёр гувоҳ бўлдик. Асар қахрамони Шахзоданинг либослари давр муҳитига мос бўлиши билан бирган макон ва замон уйғунлигини ўзида жамлаган.

Табиятан ўжар, фақат ўз хоҳишлари учун бутун борлиқни мажбурловчи Шахзода, ёмон хулқи учун ўрмон Париси томонидан жазоланади ва у қарғага айланиб қолади. Шахзода суви тўла кудукдан сув ичмоқси бўлади. Кудук эса ёмон хулқли Шахзодага сув олишга қўймайди. Сув ололмагач, кудукга турли ифлос нарсаларни улоқтириб кўмиб ташламоқчи бўлади. Айни шу сахнада декорация махсус эффектлар ёрдамида ўзгариб, томошабин сувсизликдан

⁴ Қодирова С. “Республика давлат қўғирчоқ театрларини профессионал фаолиятини такомиллаштиришнинг илмий-амалий ечимлари” илмий-амалий семинар тўплами. “LESSON PRES” ОК . Т.2018

барбод топган макон қуриган дарахтлар ва тиконзорни кўради. Режиссёр шу каби воқеаларни ривожлантириш жараёнида, ҳар бир босқичда Шахзодани сувсизликдан қуриб-қақшаб бораётган табиат қўли билан жазолайди. Ва ниҳоят уз қилмишларини, хатоларини у тушуниб етади. Бу машаққатлар Шахзодани тарбиялаб, иллатлардан қутилириб, яхшиланиб бораётганини муаллиф ишончли асослайди. Спектакл финалида Шахзода-қарға қафасдан чиқиб, ўзи беркитиб қўйган булоқ оғзини тошлардан ва ифлосликлардан тумшуғи ёрдамида тозалайди. Шунда булоқдан сув чиқиб, яна мўжиза юз бериб Шахзода ўз ҳолига қайтади. Атроф яна яшиллик қоплайди.

“Сеҳрланган шахзода” спектакли орқали ўсиб келаётган бу ёшдаги авлодни табиатни асрашга, натижада ўзимизни асрашга ўргатувчи етук сахна асари сифатида М.Ашурованинг ижодини безаш билан Ўзбек Миллий кўғирчоқ театри репертуарини бойитди.

Учинчи тоифа 9-12 ёшдаги томошабинлар учун ёзиладиган пьесалар бўлиб, уларда миллий анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар, тарихий шахслар, уларнинг дунё тамадунига қўшган ҳиссалардан сўзловчи мажмуи бўлмоғи аҳамиятлидир. Бу ёшдагилар учун асарнинг ижобий қаҳрамон образи юқори пафос, мураккаб, контсептуал масалаларни ҳал этути, мақсадга эришиш учун ҳар қандай тўсиқларни енга оладиган, илғор ғояларга интилувчи ватанпарвар ва уддабурон бўлмоғи керак. Турли хил жанрларни ўз ичига қамраб олган бу каби ифодаланган пьесалар моҳиятан томошабинда ўз олий мақсадини белгилаб олишига кўмаклашиб, уларни мардлик, содиқлик, одамийлик, олийжаноблик, инсонпарварлик ва ҳоказо улуғ инсоний фазилатларга ундамоғи лозим. Мисол тариқасида А.Навоийнинг “Муқбил ва мудбир”, “Қуш тили”, М.Ашурованинг “Оққушлар нидоси”, “Синдбад-денгиз сайёҳи” Ш.Усмонова ва Б.Эшонқуловларнинг “Улуғбек юлдузи”, Ш.Муродовнинг “Самоларда учган аллома” асарларини мисол қилиш мумкин. Ўзбек Миллий кўғирчоқ театри бош режиссёри, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган артист Шомурод Юсупов айтганидек; “...Кичик ёшдаги томошабинлар ҳам саънат даражасидаги спектаклларни кўриб улғайишса, келажакда албатта тарбияли томошабинлар қаторидан жой олишади. Бир сўз билан айтганда кўғирчоқ театри санъатини ривожлантириб тараққий эттириш учун ҳар бир ижодкор фидокорона меҳнат қилмоғи керак.”⁵

Учинчи тоифадаги томошабин катлами аксар қаҳрамонлик, тенгқурлари орасида “ажралиб” туриш, фантастик куч ва қудратга эга бўлиш хоҳишида фантазия қилувчилар ҳисобланишади. Шунинг учун уларга кўпроқ эпик қаҳрамонлик, афсонавий жасорат, ғайри оддий имкониятли образларни

⁵ Юсупов Ш. “Кўғирчоқ театри санъатини ривожлантиришда инновацион ҳамкорликнинг афзалликлари” мавзусидаги Республика илмий-назарий ва амалий конференцияси тўплами. “LESSON PRES” ОК . Т.2020

ифодаловчи халқ оғзаки ижоди намуналаридан асар танлаш ўринли бўлади. Токи фарзандларимиз ўз тарихини, буюк ўтмишини, боболарини таниб билбгина қолмай, улар билан фахрлансин, ифтихор туйғуларини хис этсин. Режиссёр-хореограф, педогог О.Астанина кўғирчоқ театр спектаклларини сахналаштириш борасида ; “- Ҳар бир режиссёр тарихий, афсонавий қаҳрамон шахслар образини ифодалашда, уларни ўз услубида ҳал қилишга интилади: бунда у ҳар хил экспрессив воситалардан, мистик элементлардан, реалист, авангард, психологик жиҳатлардан фойдаланиши мумкин. Ушбу ижодий маҳсулотлар айнан бирини бошқасидан услуб ва ёндошувлари, талқин шакллари билан ажратиб туради. Бироқ, эпик қаҳрамон ва театр конвенциялари, афсонанинг асосий ғояси ва кўғирчоқ театри фалсафасини уйғунлигини ҳамма режиссёр ҳам топа олмайди. Бунинг учун режиссёрдан нафақат спектаклнинг бадиий кўриниши, балки театрнинг бу туридаги ўзига хос назариясини ва амалий кўникмаларнинг улкан захираси, юқори касбий маҳорат, актёрларни илҳомлантириш ва уларга раҳбарлик қилиш, янги санъат асарини яратишга ўргатиш ва уқтириш қобилияти талаб этилади.”⁶ Дарҳақиқат, эпик асарни сахналаштиришда режиссёрдан жамиятдаги фуқаролик, миллийлик, давр ва давлат сиёсий ва ижтимоий муаммоларини кўтариши, бу орқали фақат маълумот бериш билангина чекланмай балки, сахнада актёрлар ва томошабинларни бирлаштиришга эришмоғи керак. Биламизки, ҳар бир даврнинг ўзига яраша ижтимоий, ахлоқий, психологик жумбоқлари, муаммолар доимо мавжуд бўлган. Режиссёр спектакли орқали шу каби масалаларга кўғирчоқ воситаситасидан фойдаланиб, театр хусусиятлари доирасида керак бўлса янгича услуб кашф этган ҳолда томошабинга ўз қарашларини сингдирмоғи лозим. Шундай қилиб, 2000 йилда Фарғона вилоят кўғирчоқ театри "Алпамиш" достони асосида спектакль сахналаштирилди. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти профессори, Ўзбекистон санъат арбоби Ж.Маҳмудов инсценировкаси асосида, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Ўзбекистон Рассомлар уюшмаси аъзоси В. Акудин, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, бастакор А. Икромов ва режиссор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ш.Юсуповлар ҳамкорлигида асар сахна юзини кўрди. Бу ижодий тандем, профессионал касбий маҳорат туфайли миллий дoston руҳини янада кучайтириб, ўзига хос кўғирчоқ театри репертуарида янгича услубни кашф этилишига сабаб бўлди.

Бош ролларни актёр Б. Икромов - Алпамиш, актриса К. Шоилова - Барчиной образларини юксак маҳорат билан ижро этдилар. 2000 йил

⁶ Останина О. “Кўғирчоқ театри санъатини ривожлантиришда инновацион ҳамкорликнинг афзалликлари” мавзусидаги Республика илмий-назарий ва амалий конференцияси тўплами. “LESSON PRES” ОК . Т.2020

Самарқандда бўлиб ўтган Республика кўғирчоқ театрлари фестивалида спектакль биринчи ўринни эгаллади.

Маълум сахна асарига олинган мавзу, воқеалар тизими, қарама-қаршиликлар ва уларнинг ечими, персонажларнинг қандай характерга эга эканлиги, ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда ифодаланмоғи керак. Бу критериялар асардаги берилган шарт-шароитда, босқичма-босқич, жараёнларда, турлича кечади. Шу жихатдан режиссёр танлаган асарининг томошабин аудиторияси ёшига қараб, уларнинг қабул қилиш имкониятлари тўғри баҳолаган ҳолда режиссёрлик ечими (режиссёрское решение) топса, спектакл мувоффақияти таъминланган бўларди.

Шундай қилиб, кўғирчоқ театри ва умуман театр санъати ёш авлодимиз тарбиясида алоҳида тарбиявий, ғоявий, эстетик функцияларга эга. Ўзбекистонда эса ушбу соҳани қўллаб-қувватлаш учун барча зарур чоралар кўрилмоқда.

Ҳинд мутафаккири ва давлат арбоби таъкидлаганидек: “Агар биз дунёда тинчлик ўрнатишни истасак, ишни болалар тарбиясидан бошлашимиз керак”.⁷

Унутмайлик, - “Кўғирчоқ театри-келажак пойдевори”. Зеро Ўзбекистон санъатининг, маданиятининг ривожини соҳанинг эртанги тараққиёти чуқур билим ва пухта тайёргарлик асосида мутахассис бўлиб етишиб келаётган ёшлар қўлидадир. Бу ёшлар эса, илк тарбияни айнан кўғирчоқ театрларидан олиши мустаҳкам пойдевор гаровидир!

Фойдаланилган адабиётлар

1. Икромов Ҳ. Давр ва театр. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2009.
2. Қодиров М. Анъанавий театр драматургияси. - Т.: Янги аср авлоди, 2006.
3. Қодиров М. С.Қодирова. Кўғирчоқ театри тарихи. - Т.: Талқин, 2006.
4. Ашурова М. Кўғирчоқ театр санъатининг актёрлик мактаби. - Т.: Kuro Print 2007.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. - Т.: Давлат илмий нашриёти, 2012.
6. Носирова А. Жонли сўз санъати асослари. -Т., 2003.
7. Сайфуддинов А. Адабий асар ва ижрочилик маҳорати. -Т., 1980.

⁷Ҳикматлар шодаси тўплам –Т.: “Ўзбекистон” 2013 й. 141-бет